

تدوین مدل تعهد دینی بر اساس طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه با نقش میانجی تصویر خدا

Compilation of the Model of Religious Commitment Based on the Early Maladaptive Schemas with the Mediating Role of God Image

عرفان طالبی / دانشجوی دکتری روان‌شناسی عمومی، واحد اراک، دانشگاه آزاد اسلامی، اراک، ایران.
ساره زمانی / استادیار، گروه روان‌شناسی، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهر ری، دانشگاه آزاد اسلامی، شهر ری، ایران
حمید رضا جعفری / استادیار گروه معارف اسلامی، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Erfan Talebi / PhD Student of General Psychology, Arak Branch, Islamic Azad University, Arak, Iran
Talebi_erfan@yahoo.com

Sareh Zamani / Assistant Professor, Department of psychology, Yadegar-e-Imam
Khomeini (RAH) Shahre Rey Branch, Islamic Azad University, Rey City, Iran Zamani_sb@yahoo.com

Hamid Reza Ja'fari / Assistant Professor in Department of Islamic Knowledge, West Tehran
Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran h.r.jafari.59@gmail.com

Abstract

The present study aimed to develop a model of religious commitment based on early maladaptive schemas with the mediating role of mental image of God. This was a fundamental research with a correlational research design based on structural equation model relationships. The statistical population included all male and female students of Islamic Azad University, Yadegar Imam Khomeini Branch, in the second half of the academic year 1402-1403 SH, with a sample of 340 people selected using multi-stage cluster random sampling method; and data were collected using the religious commitment questionnaires of Worthington et al. (2003), Young's early maladaptive schemas short form (1998) and Omid et al.'s image of God (2010). Data analysis was performed through the method of structural equation modeling, using SPSS-

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تدوین مدل تعهد دینی بر اساس طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه با نقش میانجی تصویر خدا انجام شد. این پژوهش بنیادی و طرح پژوهش از نوع همبستگی مبتنی بر روابط مدل معادلات ساختاری بود. جامعه آماری شامل کلیه دانشجویان پسر و دختر دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی (ره) در نیم سال دوم تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ بود که نمونه‌ای به حجم ۳۴۰ نفر با روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای چند مرحله‌ای انتخاب و داده‌ها با استفاده از پرسش‌نامه‌های تعهد مذهبی ورتینگتون و همکاران (فرم کوتاه طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه یانگ و تصویر خدای امیدی و همکاران) جمع‌آوری شدند. جهت تحلیل داده‌ها از روش مدل‌یابی معادلات ساختاری به شیوه حداکثر درست‌نمایی استفاده شد که با نرم‌افزارهای آماری SPSS-27 و AMOS-29

27 and AMOS-29 statistical software. The results showed that the research hypothesis was confirmed and it can be stated that the structural model of religious commitment based on early maladaptive schemas mediated by the image of God fits the empirical data. The results showed that various psychological and cognitive factors, especially early maladaptive schemas, play a significant role in formation and reinforcement of religious commitment. The image of God as a mediating variable significantly reinforced the relationship between these factors. These findings emphasize that religious commitment is a multidimensional phenomenon rooted in cognitive structures.

Key words: religious commitment, early maladaptive schemas, image of God.

انجام شد. نتایج نشان داد فرضیه کلی پژوهش تأیید و می‌توان بیان کرد مدل ساختاری تعهد دینی بر اساس طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه با واسطه‌گری تصویر خدا با داده‌های تجربی برازش دارد. نتایج نشان داد که عوامل مختلف روان‌شناختی و شناختی، به‌ویژه طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه، نقش قابل توجهی در شکل‌گیری و تقویت تعهد دینی دارند. تصویر خدا به‌عنوان یک متغیر میانجی، ارتباط میان این عوامل را به‌طور معناداری تقویت کرد. این یافته‌ها تأکید می‌کنند که تعهد دینی یک پدیده چندبعدی است که ریشه در ساختارهای شناختی دارد.

کلیدواژه‌ها: تعهد دینی، طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه، تصویر خدا.

مقدمه

در لحظه‌های بحرانی زندگی بشری، کلمه‌ها و فکرها حدود خویش را از دست می‌دهند و از مفهوم خالی شده، لذا فطرت انسان نیاز به یک نظام ذهنی جامع و منظم و قابل پیش‌بینی مثل دین دارد که امنیت را به او برگرداند (صفایی حایری، ۱۳۹۹). دین در همه اعمال فردی و اجتماعی برای انسان مسئولیت‌گذاری ایجاد کرده و از آنجاکه در اعتقادات پیروان ادیان الهی، خدای متعال با قدرت و علم پایدار خویش از هر جهت به انسان احاطه دارد، به هرگونه فکر و نیتی که در دل داشته باشد، کاملاً آگاه است و چیزی بر وی پوشیده نیست (اصمی، آینه‌چی و خوش‌صورت، ۱۴۰۳). دین به معنای رابطه آدمی با آنچه آن را خدا، مقدس، روحانی، الهی و یزدانی ملاحظه می‌کنند؛ در نتیجه پرستش و عبادت محتملاً اصلی‌ترین عنصر دین است، اما رفتار و سلوک اخلاقی، باور و عقیده صحیح و مشارکت در نهادها و مؤسسات مذهبی نیز عموماً عناصر و عوامل تشکیل‌دهنده زندگی مذهبی محسوب می‌شود (مکنالتی و همکاران، ۲۰۰۴).

فروید^۲ دین را محصول عقدۀ ادیپ می‌داند؛ بنابراین اگر فرزند بدون والدین در این عالم به سر برد و یا انسان شبیه‌سازی شده‌ای تکنون پیدا کند، دین‌داری در زندگی او شکل نخواهد گرفت. فروید

1. McNulty, K.
2. Freudm, S.

سرانجام پس از تغییر نظرات خود دین را عامل غلبه بشر بر ترس‌هایش می‌داند (استروب، ۲۰۰۹). به اعتقاد هال^۲ (۱۹۰۵، به نقل از: آذربایجانی و موسوی اصل، ۱۳۹۳)، دین برای آدمی حالتی ژنتیک دارد. به اعتقاد او دین در انسان هم تکاملی است و هم جنبه آموزشی دارد. جیمز^۳ (۱۸۸۰، به نقل از: آذربایجانی و موسوی اصل، ۱۳۹۳) رویکرد مادی‌گرایانه را در تفسیر دین نفی می‌کند. دین در نظر او مفهومی پیچیده و مرکب است، اما چون معتقد بود که مأمّن اصلی دین فردیت است، به همین خاطر بیشتر به دین شخصی پرداخته و دین نهادی را نادیده گرفته است. بنا بر نظر فرانکل^۴ (۱۹۷۸، به نقل از: جان‌بزرگی و دائمی، ۱۳۹۵) حس مذهب به صورت ذاتی برای انسان به صورت ناهشیار باقی می‌ماند، اگر سرکوب شود، موجب می‌شود که فرد احساس خلأ وجودی نموده و به افسردگی پوچی روی آورد (سیلتون و همکاران، ۲۰۱۴).^۵ تعهد مذهبی بیان می‌کند یک فرد تا چه اندازه درگیر با امور و مفاهیم مذهبی است، یا به عبارتی انسان با تعهد مذهبی بالا تلاش می‌کند ابعاد مختلف زندگی خود را با آموزه‌های دینی هماهنگ کند (مکارم شیرازی، مکارم و حامدی، ۱۳۹۶). با توجه به نظر یانگ که اعتقادات از نظام شناختی انسان نشئت می‌گیرند، در نتیجه از دیگر متغیرهایی که با دین‌داری انسان در تعامل است، نظام شناختی است؛ زیرا با همه اختلاف‌نظرهایی که در تعریف دین و دین‌داری وجود دارد، این نکته ثابت است که دین‌داری از باورهای هسته‌ای، ارزش‌ها و تجربه‌های انسانی حکایت دارند (وره‌اگن^۶ و همکاران، ۲۰۱۰). دین‌داری همانند یک سازه چندبعدی می‌تواند باورهای کلی انسان را متأثر کند و یا از آن اثر بگیرد (هراتیان و همکاران، ۱۳۹۹). دین را می‌توان روان‌بنه کلی شناختی و راهنمای افراد در چگونگی درک جهان اطراف، واکنش‌ها و رفتارهای روزمره خود تلقی کرد که اجازه می‌دهد فرد به تفسیر محرک‌های محیطی بپردازد (دالمن و وِدکریک، ۲۰۰۰).^۷

به باور یانگ،^۸ طرح‌واره ناسازگار اولیه الگوهای هیجانی و شناختی خودآسیب‌رسان و ساختارهای شناختی عمیقی، شامل باورهایی درباره خود، دیگران و محیط هستند که از ارضا نشدن نیازهای اولیه،

-
1. Straub, J. D.
  2. Hull, C. L.
  3. James, W.
  4. Frankel. T. G.
  5. Silton & et al
  6. Verhagen, P.
  7. Daaleman, T. P. & VandeCreek, L.
  8. Young, J. E.

به‌ویژه نیازهای هیجانی در دوره کودکی شامل دلبستگی^۱، خودگردانی^۲، آزادی در بیان هیجان سالم،^۱ خودانگیختگی^۳ و تفریح و محدودیت^۴ منطقی حاصل می‌شوند که هجده طرح‌واره در پنج حوزه شکل می‌گیرد که عبارت‌اند از: حوزه بریدگی و طرد،^۵ حوزه خودگردانی و عملکرد مختل،^۶ حوزه محدودیت‌های مختل،^۷ حوزه دگرجهت‌مندی،^۸ حوزه گوش به زنگی بیش از حد^۹ تقسیم شده‌اند که هرکدام شامل چند طرح‌واره ناسازگار اولیه هستند (یانگ، کلوکو^{۱۰} و ویشار،^{۱۱} ۲۰۰۳). طرح‌واره‌های ناسازگار باعث ایجاد سوگیری در تفسیر انسان از وقایع می‌شوند و این سوگیری‌ها به‌صورت سوءتفاهم، نگرش‌های تحریف‌شده، فرض‌های نادرست و هدف‌ها و انتظارات غیرواقع‌بینانه تجلی می‌یابند. همچنین خاصیت اولیه بودن نیز، باعث می‌شود که آنها خود تقویت‌گر باشند و این خودتقویت‌گری به آنها قدرت و ثبات می‌دهد. با توجه به اینکه عنصر آگاهی در آنها دخالت کمی دارد، در برابر تغییر مقاوم هستند (هاسلی،^{۱۲} ۲۰۰۶). نتایج پژوهش احمدی (۱۳۹۸) نشان داد متغیرهای طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه و باورهای غیرمنطقی، توان پیش‌بینی دین‌داری را دارند؛ در نتیجه می‌توان برای تغییر در دین‌داری بر تغییر در متغیرهای طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه و باورهای غیرمنطقی متمرکز شد. عقلی و خدایی (۱۳۹۷) در پژوهش خود گزارش دادند بین هوش معنوی و طرح‌واره‌های ناسازگار با نگرش‌های دینی در دختران دارای خانواده‌های عادی رابطه معنی‌دار وجود دارد. بنابر نظر مک‌لینتوش^{۱۳} (۲۰۱۵) مشاهده دین به‌عنوان یک طرح‌واره شناختی نه‌تنها یافته‌ها و مفاهیم قبلی را ادغام می‌کند، بلکه در شکل‌گیری فرضیه‌های جدید در مورد چگونگی سازماندهی باورهای دینی، چگونگی تأثیر آنها بر ادراک و درک مردم از رویدادها و چرایی تغییر آنها کمک‌کننده است. یکی دیگر از متغیرهایی که با مفهوم

1. Attachment
2. Autonomy
3. Spontaneity
4. Limits
5. Disconnection and Rejection
6. Impaired Autonomy and Performance
7. Impaired Limits
8. Other- Directedness
9. Overvigilance / Inhibition
10. kLOSKO, J. s.
11. Weishaar, M. E.
12. Haseley, J. L.
13. McIntosh, D. N.

دین و اجرای مناسک مذهبی در رابطه است، تصویر خداست (راینر،^۱ ۲۰۰۸). لارنس^۲ (۱۹۹۷)، به نقل از: رادی، حسینی ثابت و برجعلی،^۳ (۱۳۹۳) تصور از خدا را مفهومی شناختی از خداوند تعریف کرده است که برداشتی شهودی از خداست و از طریق مجموعه‌ای از یادآوری‌ها، تداعی‌های مرتبط با آن و تجربه‌ها مشخص می‌شود تصور از خدا تجربه یک فرد از خداست؛ در نتیجه یک نوع فرایند ترکیب محفوظات و تنظیم انبوهی از خاطراتی است که ارتباط اولیه با خدا دارد.

تصور از خدا مدل کارکردی درونی فرد از اینکه شخصیت خدا چگونه می‌تواند باشد، است (براما^۴ و همکاران، ۲۰۰۸). گرینوی^۴ (۲۰۰۳)، به نقل از: خاکساری و خسروی،^۳ (۱۳۹۱) تصور افراد از خداوند به دو دسته تصور مثبت و منفی تقسیم می‌شود. در تصور مثبت، خداوند به صورت مهربان، حمایت‌کننده و هدایتگر تصور می‌شود که می‌تواند نقش آرامش‌بخش اساسی در زندگی افراد داشته باشد، و در تصور منفی، خدا با اصطلاحات منفی همچون طردکننده، نامهربان، سخت‌گیر تصور می‌شود که ناامی‌دی، تنفر و خلق منفی در افراد را در پی دارد. بنا بر نظر لی و ارلی^۵ (۲۰۰۰) یکی از مهم‌ترین عوامل تبیین‌کننده شیوه دین‌داری و جهت‌گیری دینی افراد، تصویر آنان از خداست. افرادی که تصویر مثبت از خداوند دارند تمایل بیشتری به اعمال عبادی و گذراندن زمان در مکان‌های مذهبی دارند. نتایج پژوهش رضایی و امیری (۱۴۰۲) نشان داد تصویر خدا با تعالی معنوی رابطه معنادار دارد. پژوهش رادی، حسینی ثابت و برجعلی (۱۳۹۳) نشان داد بین طرح‌واره‌های انزوای اجتماعی، معیارهای سرسختانه و اطاعت با متغیر تصور از خدا رابطه منفی و معنادار وجود دارد؛ یعنی کسانی که فکر می‌کنند خداوند بسیار کنترل‌کننده است، پاسخ‌های عاطفی منفی در مقابل خدا دارند؛ یعنی فردی که احساس در بند بودن و مختار نبودن می‌کند و احساس می‌کند که هیچ‌چیز تحت کنترل او نیست، دیدگاه منفی نسبت به خدا شکل می‌دهد. با توجه به پیشینه نظری و پژوهشی بیانگر آن است که تصویر خدا با سایر متغیرهای پژوهش رابطه معنادار دارد؛ در نتیجه می‌توان گفت تصویر خدا به‌منزله یک متغیر میانجی در رابطه با تعهد و طرح‌واره‌های ناسازگار عمل کند.

در این پژوهش به بروز عوامل روان‌شناختی و ارتباطی بر شکل‌گیری تصویر ذهنی انسان از خدا و از طرف دیگر بر نقش این تصویر بر تعهد مذهبی انسان توجه شده است. انتظار می‌رود این تدوین مدل

1. Rayner, J. S.

2. Lawrence

3. Braama, A. W.

4 Greenway

5. Lee, C. E, & Early, A.

بتواند نقش جامعی از متغیرهای مذکور را ارائه دهد. بررسی‌های انجام‌شده درباره پیشینه موضوع نشان‌دهنده این مورد است که تا کنون پژوهشی که در آن تمام روابط مطرح‌شده در این پژوهش را به‌صورت توأمان مورد توجه قرار دهد، صورت نگرفته است. این تحقیق در چارچوب یک مدل ساختاری به این سؤال پاسخ می‌دهد که آیا مدل مفهومی تعهد مذهبی بر اساس طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه با نقش میانجی تصویر ذهنی از خداوند با مدل تجربی برازش دارد؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر نظری و از نوع بنیادی و داده‌های مورد استفاده کمی است. طرح پژوهش مطالعه توصیفی از نوع همبستگی - مدلیابی معادلات ساختاری است. جامعه آماری شامل کلیه دانشجویان پسر و دختر دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی^۱ شهر تهران در نیم سال دوم تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ بود که نمونه‌ای به حجم ۳۴۰ نفر با روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب شدند. در مدلیابی معادلات ساختاری تعیین حجم نمونه می‌تواند بین ۵ تا ۱۵ مشاهده به‌ازای هر متغیر اندازه‌گیری‌شده تعیین شود ($5q > n > 15$) و حجم نمونه نباید زیر ۲۰۰ نفر باشد (سرمد، حجازی و بازرگان، ۱۳۹۰). ملاک‌های ورود به پژوهش شامل رضایت آگاهانه، پاسخگویی صادقانه و حفظ اطلاعات شخصی بود. در پژوهش حاضر برای تحلیل آماری داده‌ها، از روش‌های توصیفی و استنباطی بهره گرفته شد. برای محاسبه شاخص‌های توصیفی، پایایی پرسش‌نامه‌ها و ضرایب همبستگی پیرسون، از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۷ و برای بررسی مدل تحقیق از نرم‌افزار Amos نسخه ۲۹ استفاده شد. برای محاسبه معنی‌داری اثرات غیرمستقیم از روش بوت استرپ بهره‌گیری شد.

ابزار پژوهش

پرسش‌نامه تعهد مذهبی: برای سنجش تعهد مذهبی از مقیاس استاندارد تعهد مذهبی ورتینگتون^۱ و همکاران (۲۰۰۳) استفاده شد. این پرسش‌نامه دارای ۱۰ سؤال و ۲ مؤلفه تعهد مذهبی درون‌فردی و تعهد مذهبی میان‌فردی سؤالات است و بر اساس طیف لیکرت^۲ پنج‌درجه‌ای به سنجش تعهد مذهبی می‌پردازد. هرچه امتیاز حاصل‌شده از این پرسش‌نامه بیشتر باشد، نشان‌دهنده میزان بیشتر تعهد مذهبی خواهد بود. در پژوهش شهیازی‌منش (۱۳۹۴) روایی محتوایی^۳ و صوری و ملاکی این پرسش‌نامه

1. Worthington Jr, E. L.
2. Likert scale
3. Content validity

مناسب ارزیابی شده است. پایایی^۱ در مقیاس ضریب آلفای کرونباخ^۲ محاسبه‌شده در پژوهش شهبازی‌منش برای این پرسش‌نامه بالای ۰/۷ برآورد شد. در پژوهش حاضر برای پرسش‌نامه تعهد دینی نیز مقدار این ضریب ۰/۹۳ (مؤلفه تعهد دینی درون‌فردی ۰/۹۱ و مؤلفه تعهد دینی برون‌فردی ۰/۸۱) به‌دست آمد.

پرسش‌نامه تصویر خدا بر اساس اسمای الهی: برای سنجش تصور از خدا از مقیاس استاندارد تصویر خدا بر اساس اسمای الهی امید و همکاران (۱۳۹۹) استفاده شد. این پرسش‌نامه دارای ۵۷ سؤال و ۵ مؤلفه خالقیت - قادریت، منعیت - رازقیت، ناصریت، عالمیت و رحمانیت - غافریت که به‌صورت طیف لیکرت پنج‌درجه‌ای است، می‌باشد. در پژوهش امید و همکاران (۱۳۹۹) ضریب آلفای کرونباخ محاسبه‌شده برای این پرسش‌نامه بالای ۰/۷ برآورد شد. ضریب آلفای کرونباخ کل پرسش‌نامه (۰/۹۴)، عامل ناصریت (۰/۸۱)، عامل رحمانیت - غافریت (۰/۸۰)، عامل منعیت - رازقیت (۰/۷۷)، عامل خالقیت - قادریت (۰/۷۷) و عامل عالمیت (۰/۸۰) به‌دست آمده است. همچنین روایی محتوایی و صوری و ملاکی این پرسش‌نامه مناسب ارزیابی شده است. در پژوهش حاضر مقدار آلفای کرونباخ کل پرسش‌نامه ۰/۹۶ (مؤلفه ناصریت ۰/۸۶، مؤلفه رحمانیت - غافریت ۰/۸۳، مؤلفه منعیت - رازقیت ۰/۸۰، مؤلفه خالقیت - قادریت ۰/۸۷ و مؤلفه عالمیت ۰/۸۹) به‌دست آمد.

فرم کوتاه پرسش‌نامه طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه:^۳ برای سنجش طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه از مقیاس استاندارد طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه فرم کوتاه یانگ (۱۹۹۹) استفاده شد. این پرسش‌نامه دارای ۷۵ سؤال است که گویه‌ها در ۵ حوزه گروه‌بندی شده‌اند که عبارت‌اند از: حوزه بریدگی و طرد، حوزه خودگردانی و عملکرد مختل، حوزه محدودیت‌های مختل، حوزه دیگر جهت‌مندی و حوزه گوش به زنگی بیش از حد و بازداری. هریک از ۷۵ عبارت این پرسش‌نامه در مقیاس لیکرت شش‌درجه‌ای نمره‌گذاری می‌شود. نمره بالا نشان‌دهنده حضور پررنگ‌تر طرح‌واره ناکارآمد است. حداقل نمره برای هر طرح‌واره ۵ و حداکثر آن ۳۰ می‌باشد. می‌توان برای هر پرسش‌نامه یک نمره کلی تعریف نمود که حاصل جمع نمرات فرد در ۱۵ طرح‌واره بوده و دامنه آن بین ۷۵ تا ۴۵۰ می‌باشد (یوسفی، چراغی و پناغی، ۱۳۹۹). در پژوهش والر، میر و آنین^۴ (۲۰۰۱)، به نقل از: احمدی، (۱۳۹۸) اعتبار مقیاس بر اساس آلفای کرونباخ برای کل آزمون ۰/۹۶۴ و ضرایب بازآزمایی در یک جمعیت غیربالینی بین ۰/۵ تا ۰/۸۲ و

1. Reliability

2. Cronbach's Alpha

3. Young schema questionnaire

4. Waller, G., Meyer, C. & Ohanian, V.

روایی واگرا ۰/۹۰ و هم‌گرایی نیز ۰/۸۵ به‌دست آمده است. در ایران، در پژوهشی که توسط آهی، محمدی‌فر و بشارت (۱۳۸۶) برای بررسی روایی و اعتبار فرم کوتاه مقیاس یانگ (فرم ۷۵ سؤالی) بر روی دانشجویان انجام شد، نشان داد که پایایی پرسش‌نامه به دو شیوه آلفای کرونباخ و بازآزمایی به ترتیب ۰/۸۵ و ۰/۷۶ است و همچنین همبستگی مناسب با پرسش‌نامه نشانه‌های اختلالات روانی - (SCL-25) دارد. این پرسش‌نامه دارای اعتبار سازه کافی برای استفاده در جامعه دانشجویی ایران است. در پژوهش حاضر ضریب آلفای کرونباخ در حوزه طرد و بریدگی ۰/۹۳، در حوزه خودگردانی و عملکرد مختل ۰/۹۱، در حوزه محدودیت مختل ۰/۸۳، در حوزه دیگر جهت‌مندی ۰/۸۲، در حوزه گوش به زنگی بیش از حد و بازداری ۰/۸۱، و ضریب آلفای کل پرسش‌نامه ۰/۸۵ به‌دست آمد.

یافته‌های پژوهش

حجم نمونه نهایی تحقیق حاضر شامل ۳۲۵ نفر از دانشجویان دوره کارشناسی بود. از نظر جنسیت ۲۲۶ (۶۸ درصد) دانشجوی زن و ۱۰۷ (۳۲ درصد) دانشجوی مرد بودند. همچنین میانگین سنی نمونه تحقیق نیز، برابر ۲۷/۴ با انحراف معیار ۴/۳ واحد است. در جدول (۱) شاخص‌های توصیفی نمونه تحقیق در متغیرهای اصلی پژوهش ارائه شده است.

جدول ۱: شاخص‌های توصیفی متغیرهای اصلی پژوهش

حوزه	متغیر	میانگین	انحراف معیار	کجی	کشی‌دگی
طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه	بریدگی و طرد	۵۹/۶۹۲	۲۳/۷۷۹	۰/۹۷۷	۰/۴۲۵
	خودگردانی و عملکرد مختل	۴۱/۱۰۱	۱۸/۳۹۶	۱/۳۲۸	۱/۶۸۳
	جهت‌مندی دگرسو	۲۸/۵۸۵	۹/۸۵۲	۰/۷۷۵	۰/۲۳۸
	گوش به زنگی بیش از حد	۳۰/۴۵۶	۱۰/۵۴۹	۰/۲۹۸	-۰/۵۳۱
	محدودیت‌های مختل	۲۸/۹۴۳	۹/۶۴۴	۰/۳۷۷	-۰/۴۶۵
تصور ذهنی از خدا	نمره کل	۱۸۸/۷۷۷	۶۰/۳۴۳	۰/۹۵۳	۰/۶۱۱
	ناصریت	۳۲/۶۰۴	۶/۸۶۳	-۱/۱۰۱	۰/۴۳۲
	رحمانیت - غافریت	۴۰/۹۹۴	۶/۲۹۷	-۱/۲۹۹	۱/۴۲۵
	منعمیت - رازقیت	۲۶/۷۴۵	۴/۳۸	-۱/۲۵	۱/۵۷۴
	خالقیت - قادریت	۴۰/۳۴۶	۵/۴۱۸	-۱/۴۷۴	۱/۷۱۸
تعهد دینی	عالمیت	۲۸/۸۳	۴/۱۰۶	-۱/۵۲۱	۱/۹۳۹
	نمره کل	۱۶۹/۵۱۹	۲۳/۳۸۱	-۱/۲۹۸	۱/۰۴
	درون‌فردی	۱۸/۴۰۶	۵/۹۷۶	-۰/۹۳	۰/۱۳۲
	میان‌فردی	۱۰/۷۰۱	۳/۹۸۴	-۰/۳۱۲	-۰/۵۸۸
	نمره کل	۲۹/۱۰۷	۹/۴۸۶	-۰/۶۸۲	-۰/۲۱۲

داده‌های جدول (۱) نشان می‌دهد که میانگین نمره کل تعهد دینی برابر با ۲۹/۱۰ با انحراف معیار ۹/۴۹ است. میانگین کل تصویر ذهنی از خدا برابر ۱۶۹/۵۲ با انحراف معیار ۲۳/۳۸ است. همه شاخص‌های کجی و کشیدگی نیز، در دامنه بین ۲+ الی ۲- قرار داشته و نشان‌دهنده نرمال بودن توزیع داده‌های متغیرهای مورد بررسی هستند (پهلوان شریف و شریف‌نیا، ۱۴۰۰).

در جدول (۲) ماتریس ضرایب همبستگی پیرسون بین متغیرهای برون‌زای مدل با متغیر میانجی و وابسته اصلی ارائه شده است.

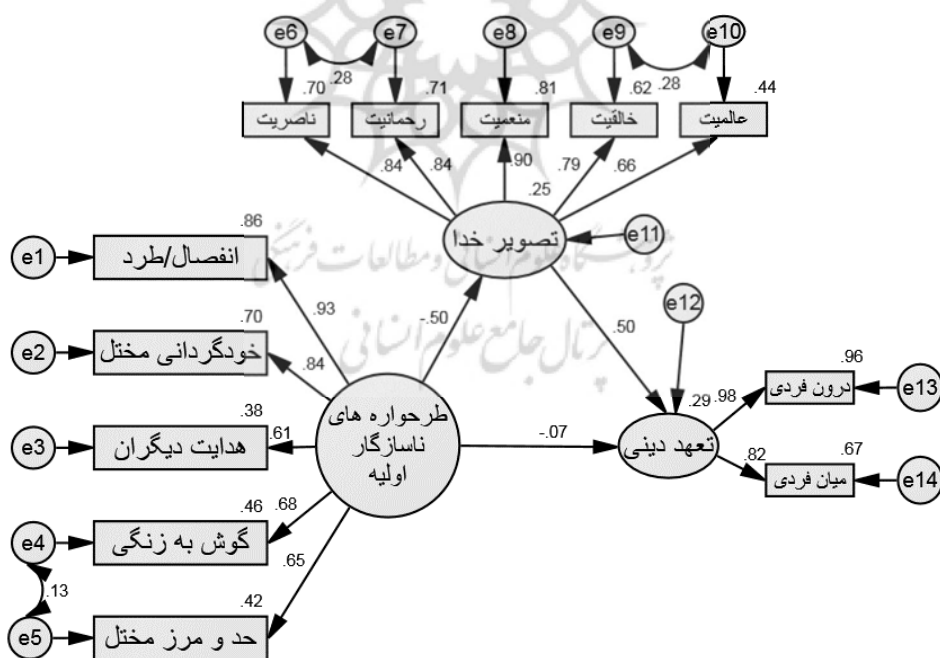
جدول ۲: ماتریس ضرایب همبستگی پیرسون بین متغیرهای اصلی پژوهش

متغیرها	تصویر از خدا						تعهد دینی
	ناصریت	رحمانیت	منعمیت	خالقیت	عالمیت	درون‌فردی	میان‌فردی
حوزه انفصال و طرد	-۰/۴۵۹**	-۰/۳۵۷**	-۰/۳۳۱**	-۰/۲۱۴**	-۰/۲۷۱**	-۰/۲۷۸**	-۰/۳۳۳**
حوزه خودگردانی مختل	-۰/۳۶۱**	-۰/۳۲۵**	-۰/۳۰۱**	-۰/۳۱۵**	-۰/۳۱۵**	-۰/۲۱۹**	-۰/۲۳۵**
حوزه هدایت توسط دیگران	-۰/۲۵۲**	-۰/۱۹۵**	-۰/۱۴۶**	-۰/۰۴۴	-۰/۱۳۴*	-۰/۱۶۵**	-۰/۲۱۵**
حوزه گوش به زنگی	-۰/۳۴۵**	-۰/۳۱۱**	-۰/۲۶۷**	-۰/۱۹۷**	-۰/۲۵۵**	-۰/۲۷**	-۰/۲۹۵**
حوزه حد و مرز مختل	-۰/۳۵۵**	-۰/۲۹۴**	-۰/۲۱۷**	-۰/۱۹۵**	-۰/۱۷۵**	-۰/۲۷۶**	-۰/۲۶۹**
نمره کل طرح‌واره‌ها	-۰/۴۴۹**	-۰/۳۷۳**	-۰/۳۲۸**	-۰/۲۲۳**	-۰/۲۹۷**	-۰/۲۹۵**	-۰/۳۳۳**

بر اساس ضرایب همبستگی گزارش‌شده در جدول (۲)، همه متغیرهای برون‌زا (به‌جز حوزه هدایت توسط دیگران با خالقیت) با متغیر میانجی (تصویر ذهنی از خدا) و متغیر وابسته اصلی، یعنی تعهد دینی در سطح ۰/۰۱ و یا ۰/۰۵ رابطه معنادار دارند. جهت ضرایب همبستگی هم با مبانی نظری متغیرها همخوانی دارد؛ به‌طوری‌که همه طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه، رابطه منفی با مؤلفه‌های پنج‌گانه تصویر ذهنی از خدا و تعهد دینی درون‌فردی و بین‌فردی دارند. شدت ضریب همبستگی طبق طبقه‌بندی انجام‌شده (۰/۲۹ - ۰/۱۰ = کوچک، ۰/۴۹ - ۰/۳۰ = متوسط، ۰/۵۰ - ۰/۷۰ = بزرگ) در حد کوچک تا متوسط قرار دارند (اکولو و کوینو، ۲۰۱۹^۱، به نقل از: زارعی، ۱۳۹۷).

برای بررسی برازش مدل ساختاری تعهد دینی بر اساس طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه با واسطه‌گری تصویر ذهنی از خدا با داده‌های تجربی از روش مدل‌یابی معادلات ساختاری با روش بیشینه درست‌نمایی استفاده شد. قبل از استفاده از این روش آماری، پیش‌فرض‌های آن شامل نرمال بودن تک متغیری داده‌ها از طریق شاخص‌های کجی و کشیدگی بررسی و تأیید شدند (جدول ۱). جهت بررسی نرمال بودن چند متغیری از شاخص مه‌لانویس استفاده شد. بر اساس این شاخص موردهای شماره‌های ۲۱، ۲۲، ۲۷، ۳۰، ۳۳، ۳۸، ۵۲، ۷۲، ۷۶، ۱۳۲، ۱۵۵، ۲۲۰، ۲۴۵، ۳۰۳ و ۳۰۵ به‌عنوان داده پرت چندمتغیری تشخیص داده شد و از فرایند تحلیل کنار گذاشته شدند. حجم نمونه از ۳۴۰ نفر به ۳۲۵ نفر کاهش یافت. برای بررسی مفروضه عدم هم‌خطی چندگانه، شاخص تحمل و شاخص عامل تورم واریانس (VIF) محاسبه شدند. مقادیر شاخص تحمل کمتر از ۰/۱ و مقادیر VIF بیشتر از ۱۰ نبودند و مفروضه عدم وجود هم‌خطی در توزیع داده‌ها برقرار بود.

پس از بررسی و تأیید وجود مفروضه‌های مدل معادلات ساختاری و مدل اندازه‌گیری متغیرهای مکنون، مدل مفروض پژوهش به شرح ذیل مورد برازش قرار گرفت.

شکل ۱: مدل اصلاح‌شده پژوهش در حالت ضرایب استاندارد

در جدول (۳) برخی از شاخص‌های اصلی نیکویی برازش یا برازندگی مدل ارائه شده است.

جدول ۳: شاخص‌های برازندگی مدل ساختاری اولیه پژوهش

شاخص‌های برازندگی	(χ^2)	df	χ^2/df	RMSEA	GFI	AGFI	IFI	NFI	CFI
مقدار قابل قبول	نزدیک به صفر	-	زیر ۳	< 0.08	> 0.90	> 0.80	> 0.90	> 0.90	> 0.90
مدل ساختاری اولیه	۱۸۱/۳۶	۵۱	۳/۵۵	۰/۰۹۰	۰/۹۰۹	۰/۸۶۱	۰/۹۳۷	۰/۹۴۶	۰/۹۴۶
مدل اصلاح‌شده	۱۴۲/۴۲	۴۸	۲/۹۶	۰/۰۷۹	۰/۹۳۱	۰/۸۸۸	۰/۹۴۳	۰/۹۶۱	۰/۹۶۱

بررسی مقدار شاخص‌های برازش مدل اولیه نشان می‌دهد که برخی از شاخص‌های برازش در مدل ساختاری اولیه همچون GFI، AGFI، IFI، NFI و CFI در دامنه قابل قبول قرار دارند، اما دو شاخص نسبت خنثی دو به درجه آزادی (χ^2/df) و شاخص RMSEA در دامنه مورد قبول قرار ندارند، اما به دامنه مورد قبول این شاخص‌ها بسیار نزدیک هستند. برای حل این مشکل ایجاد مسیرهای اضافی، حذف مسیرهای غیرمعنادار ضروری و یا ایجاد کوواریانس‌های خطا مد نظر قرار گرفت. با توجه به ماهیت مدل، امکان اضافه کردن مسیر جدید در مدل که مبنای نظری داشته باشد، یافت نشد. در نهایت با توجه به شاخص‌های اصلاح پیشنهادی نرم‌افزار تنها با ایجاد سه تغییر جزئی؛ یعنی ایجاد کوواریانس خطا بین خطاهای متغیرهای مکنون، طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه (یک مورد) و تصویر ذهنی از خدا (دو مورد) که از نظر منطقی و آماری قابل توجیه بود، مدل اصلاح‌شده به بارزش مطلوب دست یافت.

در جدول ذیل معناداری ضرایب مسیر غیراستاندارد و استاندارد مستقیم بین متغیرها و متغیرهای موجود در مدل ارائه شده است.

جدول ۴: معناداری ضرایب غیراستاندارد مستقیم بین متغیرهای موجود در مدل

از متغیر	به	متغیر مکنون	ضرایب استاندارد β	ضرایب غیراستاندارد b	خطا (S.E)	نسبت بحرانی (C.R)	سطح معناداری p
طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه	←	تعهد دینی	-۰/۰۶۶	-۰/۰۵۹	۰/۰۵۵	-۱/۰۷۲	۰/۲۸۴
طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه	←	تصویر خدا	-۰/۴۹۶	-۰/۴۳۲	۰/۰۵۸	-۷/۴۲	۰/۰۰۱
تصویر ذهنی از خدا	←	تعهد دینی	۰/۵۰۲	۰/۵۱۱	۰/۰۶۵	۷/۸۱۹	۰/۰۰۱

همان‌گونه که از داده‌های جدول (۴) مشاهده می‌شود، ضریب مسیر اصلی بین طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه با تعهد دینی در مدل میانجی از نظر آماری معنادار نیست ($P=0/284$)، اما ضریب منفی و معناداری بین طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه با تصویر ذهنی از خدا وجود دارد؛ همچنین ضریب مسیر مثبت و معناداری بین تصویر ذهنی از خدا با تعهد دینی وجود دارد.

برای بررسی نقش میانجی تصویر ذهنی از خدا در ارتباط بین طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه با تعهد دینی از روش بوت استراپ (خودگردان‌سازی) استفاده شد و ضرایب غیرمستقیم بین دو متغیر و معناداری آنها محاسبه شد. در جدول ذیل ضرایب استاندارد غیرمستقیم، حدود اطمینان ۹۵ درصدی و معناداری ضرایب غیرمستقیم ارائه شده است.

جدول ۵: اثرات استاندارد غیرمستقیم متغیر طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه بر تعهد مذهبی

از متغیر	از طریق متغیر میانجی	به متغیر	اثر غیرمستقیم	sig	حد پایین ۹۵٪	حد بالا ۹۵٪
طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه	تصویر خدا	تعهد دینی	-۰/۲۴۹	۰/۰۰۵	-۰/۳۳۲	-۰/۱۹۴

بر اساس داده‌های جدول (۵) اثر غیرمستقیم بین متغیرهای طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه بر تعهد مذهبی از طریق متغیر میانجی تصویر ذهنی از خدا برابر ۰/۲۴۹- بوده و از لحاظ آماری معنادار است؛ لذا نقش میانجی تصویر ذهنی از خدا در ارتباط این دو متغیر تأیید می‌شود. مقدار ضریب اثر مستقیم در مدل اثرات مستقیم برابر ۰/۳۶- بوده و با اضافه شدن متغیر میانجی تصویر ذهنی از خدا مقدار آن کاهش یافته و برابر ۰/۰۶۶- شده که از نظر آماری معنادار نبود ($P=0/284$). بنابراین می‌توان بیان کرد که تصویر ذهنی از خدا در ارتباط بین طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه با تعهد دینی میانجیگری کامل دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف مطالعه حاضر بررسی برازش مدل تعهد دینی بر اساس طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه با نقش میانجی تصویر ذهنی از خدا بود. با توجه به بررسی‌های صورت گرفته در بخش قبل، این مدل با داده تجربی قابلیت برازش مطلوب دارد. در مدل مذکور با توجه به نتایج ضریب مسیر اصلی بین طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه با تعهد دینی در مدل میانجی در سطح معناداری نیست. این یافته با پژوهش‌های داخلی (هراثیان و همکاران، ۱۳۹۹؛ احمدی، ۱۳۹۸؛ همتی و جان‌بزرگی، ۱۳۹۸؛ عقیلی و خدایی، ۱۳۹۷؛ جان‌بزرگی و دائمی، ۱۳۹۵؛ اسمعیلی و همکاران، ۱۳۹۵؛ حاجی‌کاظمی و همکاران، ۱۳۹۳؛ غباری بناب و همکاران، ۱۳۹۱) و پژوهش‌های مکلیتنوش (۲۰۱۵)، والز (۲۰۰۷) و پارک^۱ (۲۰۱۲)

1. Park, C. L.

ناهمسو است. در تبیین این ناهمسویی می‌توان گفت در مدل‌های ساختاری برای درک و تبیین بهتر مسیرهای مستقیم و ارائه یک تبیین جامع نیاز است به مسیر متغیر میانجی نیز توجه شود. وجود متغیرهای میانجی در مدل، باعث عدم معناداری ارتباط به‌صورت مستقیم بین متغیر پیش‌بین و ملاک شد؛ زیرا یکی از شروط لازم برای صحت متغیر به‌عنوان متغیر میانجی کامل، حذف رابطه مستقیم معنادار بین متغیر پیش‌بین و ملاک است (پهلوان شریف و شریف‌نیا، ۱۴۰۰). به عبارتی عدم ارتباط مستقیم بین متغیر طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه با تعهد دینی، نشان‌دهنده نقش تصویر ذهنی از خدا به‌عنوان متغیر میانجی کامل است. از آنجاکه مفهوم دین، طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه و تصویر ذهنی از خدا هر سه از مفاهیم اعتقادی و شناختی می‌باشند؛ لذا نتایج این مدل بیانگر نقش مطلوب متغیر تصویر ذهنی از خدا در نقش میانجی است.

طبق تعریف بک^۱ (۱۹۷۹)، به نقل از: یانگ، کلوکو و ویشار، (۲۰۰۳)، طرح‌واره‌های شناختی ثابتی هستند که پایه‌ای برای غربالگری، تمایز و کدگذاری محرکی که فرد در مقابل آن قرار گرفته است، فراهم می‌آورد. یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های شناختی در دین، قلب سلیم و نیت خاص (هیجان و شناخت صحیح) است. برای مثال حوزه سوم طرح‌واره‌ای (محدودیت‌های مختل)، مشخصه افرادی است که محدودیت‌های درونی آنها در احترام متقابل و خویش‌نهادی به‌اندازه کافی رشد نکرده است؛ لذا آنها ممکن است در احترام به حقوق اطرافیان، همکاری کردن، متعهد بودن یا دستیابی به اهداف بلندمدت در زندگی مشکل داشته باشند. علاوه بر این، چنین افرادی اغلب، بی‌مسئولیت یا خودشیفته به نظر می‌رسند و توانایی مهار تکانه‌های خود را ندارند و نمی‌توانند ارضای نیازهای آنی خود را به خاطر دستیابی به منافع آتی به تأخیر بیندازند (پارک، ۲۰۱۲). طبیعی است که این افراد در مهار تکانه‌های خود ناتوان هستند؛ بنابراین فاقد یکی از مهم‌ترین توانمندی‌های دینی، یعنی خودمهارگری (نزدیک به مفاهیم چون تقوا) می‌باشند؛ ضمن اینکه ترجمه این افراد از دین نیز، خودشیفته‌وار خواهد بود که برخورد با مناسب و اعتقادات را به مقدار زیادی تحت تأثیر قرار خواهد داد (احمدی، ۱۳۹۸). همان‌گونه که در قرآن اشاره می‌شود: «آنان که قرآن را (به میل خود) جزء جزء و پاره پاره کردند (بعضی را قبول و بعضی را رد کردند)» (حجر: ۹۱)،^۲ یا شخصیت فرعون که خود را خدا می‌دانست (نازعات: ۲۴)،^۳ البته زمانی که از او سؤال شد که ریشه این افکار که خود را خدا می‌دانی چیست؟ پاسخ داد: «و فرعون در میان قومش آوازه بلند کرد که ای مردم، آیا کشور با عظمت مصر از من نیست؟ و چنین نهرها از زیر

1. Aaron Temkin Beck

۲. «الَّذِينَ جَمَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ»

۳. «فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى»

قصر من جاری نیست؟ آیا (عزت و جلال مرا در عالم به چشم) مشاهده نمی‌کنید؟» (زخرف: ۵۱).^۱ در این آیات، تفاخر، استبداد، عجب، عقیده باطل، تکیه بر ثروت که از ویژگی‌های طاغوت است، به‌خوبی دیده می‌شود (انصاری، ۱۳۹۹). شاید بتوان نیل را در این آیه به طرح‌واره استحقاق و بزرگ‌منشی تعبیر کرد. افرادی که طرح‌واره آنها در حوزه اول (بریدگی و طرد) قرار دارد، نمی‌توانند دلبستگی‌های ایمن رضایت‌بخشی با دیگران (از جمله خداوند) برقرار کنند (همتی و جان‌بزرگی، ۱۳۹۸). چنین افرادی اغلب به‌طور ناخودآگاه معتقدند که نیاز آنها به ثبات، امنیت، محبت، عشق و تعلق خاطر در رابطه با دین برآورده نخواهد شد (یانگ، کلوسکو و ویشار، ۲۰۰۳). گاهی ناهشیارانه در دین‌داری خویش مسیر رابطه با خدا و امور مقدس را به شکلی پیش می‌برند که این اعتقاد مورد تأیید قرار بگیرد؛ یعنی این افراد انتظار دارند که نیازهای آنان به مهرورزی همدلی به شیوه‌ای قابل پیش‌بینی برآورده نشود. آنها تمایل دارند به‌گونه‌ای نسنجیده شتاب‌زده از یک رابطه خودآسیب‌رسان به رابطه‌ای دیگر پناه ببرند (یانگ، کلوسکو، ویشار، ۲۰۰۳). در ارتباط با امر دین‌داری به شکل افراطی در ترس هستند. افرادی که دارای طرح‌واره رهاشدگی‌اند هر لحظه اضطراب و نگرانی از دست دادن روابط مهم زندگی خوداند و گاهی خداوند را عامل عذاب و مجازات خود می‌دانند؛ همچنین افراط زیاد در احساس گناه و انتظار مجازات شدن سبب می‌شود دین را به‌طور کلی عامل فشار خود بدانند، البته گاهی در این افراد مکانیسم جبران افراطی نیز دیده می‌شود که با افراط در اعمال مذهبی به دنبال سرکوب نگرانی خود هستند (احمدی، ۱۳۹۸).

افرادى که طرح‌واره‌های آنها در حوزه پنجم (حوزه گوش به زنگی بیش از حد) قرار دارد، احساس‌ها و تکانه‌های خودانگیخته را واپس‌زنی می‌کنند. آنها اغلب تلاش می‌کنند تا بتوانند طبق قواعد و تعالفا ناپذیر و درونی‌شده خود عمل کنند، حتی به قیمت از دست دادن خوشحالی، ابراز عقیده، آرامش خاطر، روابط صمیمی یا سلامتی (کاستلی^۲ و همکاران، ۲۰۰۷). چنین افرادی در واقع پایبند به دینی خودساخته هستند که به شکل انعطاف‌ناپذیری از عقاید و مناسک آن دفاع می‌کنند. تعصب یکی از ویژگی‌های شاخص آنهاست؛ گاه آنها دست به تبیین و توجیه گزاره‌های دینی به نفع خود می‌زنند تا متحمل فشار ناشی از رد عقاید خود نشوند (احمدی، ۱۳۹۸).

افرادى که طرح‌واره آنها در حوزه دوم (خودگردانی و عملکرد مختل) قرار می‌گیرد، توانایی عملکرد مستقل را ندارند. افراد با این طرح‌واره از خودشان و محیط انتظاراتی دارند که در توانایی آنها برای تفکیک خود از نماد والدین و دستیابی به عملکرد مستقلانه مانع ایجاد می‌کنند (یانگ، کلوسکو، ویشار، ۲۰۰۳).

۱. «وَنَادَىٰ فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي أَفَلَا تُبْصِرُونَ»

در رابطه با دین مهم‌ترین تحریف شناختی این افراد را می‌توان به برداشت غلط و نادرست از مفهوم توکل و توسل مطرح کرد. این افراد دین را جایگزین تلاش و حرکت می‌دانند، البته گاهی عدم مسئولیت‌پذیری، برنامه‌ریزی و تلاش خود را به مقدرات و خواست خدا نسبت می‌دهند (عقیلی و خدایی، ۱۳۹۷).

در مکتب گشتالت^۱، عدم تحول شخصیت به کودک‌منشی منجر می‌شود. عوامل مختلفی در این امر دخیل هستند، از جمله «بن‌بست‌ها»، این حالت وقتی به وجود می‌آید که کودک پیش از تحول فرایندهای خودحمایتگری، از حمایت‌های محیطی توسط والدین محروم گردد (یانگ، کلوסקو و ویشار، ۲۰۰۳). عامل دوم، توسعه انتظارات فاجعه‌آمیز (توقعات بیجا) در برابر رفتار مستقل است. والدینی که فکر کنند همه چیز را به بهترین وجه برای فرزندان خود می‌دانند و تشخیص آنها درست‌ترین است، چنین مانعی را به وجود می‌آورند. فرزندان این دسته از والدین با خود می‌گویند اگر بخواهیم فقط روی خودمان حساب کنیم، والدین ما را دوست نخواهند داشت و یا ما را تأیید نمی‌کنند. عامل سومی که گشتالت و درمانگران مانع تحول شخصیت سالم می‌دانند، عدم مدیریت ناکامی است (کری، ۲۰۱۳).

همان‌گونه که خداوند در قرآن با اشاره به قوم موسی علیه السلام از این سبک تفکری انتقاد می‌کند: «گفتند: ای موسی! تا آنان در آنجا نیستند، ما هرگز وارد آنجا نخواهیم شد، پس تو و پروردگارت بروید [با آنان] بجنگید که ما [تا پایان کار] در همین جا نشسته‌ایم» (مائده: ۲۴).

افرادی که طرح‌واره‌هایشان در حوزه دیگر جهت‌مندی است، از آنجا که در دوره کودکی از جانب والدین پذیرش مشروط را تجربه کردند و فعالیت‌های مختلف را برای دریافت تأیید و تحسین از سوی والدین انجام داده‌اند، به‌جای رسیدگی به نیاز خود به دنبال ارضای نیاز دیگران می‌باشند که هدفشان دستیابی به تأیید و تداوم رابطه هیجانی یا اجتناب از انتقام فردی است (یانگ، کلوסקو و ویشار، ۲۰۰۳). چنین فردی به دنبال دریافت تأیید دین‌داری‌اش از سوی دیگران و احتمالاً به دنبال احساس چنین تأییدی از سوی وجود قدسی خداوند نیز است؛ لذا اطاعت اعمال دینی را بدون یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های عمل صالح، یعنی «اخلاص» انجام می‌دهد. دین‌داری چنین فردی به دین‌داری برون‌سو نزدیک‌تر است. البته همواره خداوند خود را صاحب عزت و آبروی مردم می‌داند: «و سخن منکران خاطرت را غمگین نسازد که هر عزت و اقتداری مخصوص خداست و او شنوا و داناست» (یونس: ۶۵)،^۲ البته منظور از آیه عبادت خالصانه است نه عبادتی که از برای دریافت تحسین دیگران باشد (جان‌بزرگی و دائمی، ۱۳۹۵).

1. Gestalt

2. Corey, G.

۳. «قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا لَنَدْخُلُهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ»

۴. «وَلَا يَخْزَنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

البته شاید این افراد نمرات بالایی در دین‌داری کسب کنند، اما احتمالاً با توجه به ویژگی‌های شناختی طرح‌واره‌اطاعت، اعمال دینی را به دور از تفکر و تعقل و گاهاً بر اساس تقلید و بدون یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های عمل صالح، یعنی «تفکر» انجام می‌دهند که این مفهوم با یکی از مهم‌ترین مبانی دین که عبارت است از تفکر و تعقل در دین و قرآن در تضاد است. خداوند در بسیاری از آیات نشانه‌های خود را با هدف به تفکر واداشتن مردم بیان می‌نماید. تعبیری چون (لعلهم یتفکرون، لعلکم تتفکرون، افلاتتفکرون، لقوم یتفکرون) که هریک از آنها چندین بار تکرار شده است. در دین‌داری این افراد، دین‌داری متعصبانه دیده می‌شود (جان‌بزرگی و دائمی، ۱۳۹۵). در پژوهش هراتیان و همکاران (۱۳۹۹) نتایج نشان داد دین‌داری متغیری است که تحت تأثیر طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه و باورهای غیرمنطقی، کنشی متفاوت و گاهی منفی به خود می‌گیرد.

با توجه به نتایج مشاهده می‌شود که ضریب مسیر بین طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه با تصویر ذهنی از خدا در مدل میانجی معنادار است. بنابراین این فرضیه اختصاصی تأیید می‌شود و بین طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه و تصویر خدا یک رابطه منفی و معنادار وجود دارد؛ به این معنی که افزایش نمره طرح‌واره‌ها سبب کاهش تصویر مثبت خدا می‌شود.

این یافته‌ها به نحوی با نتایج تحقیقات هیل و هال^۱ (۲۰۰۹) که بیان می‌کنند که تصور ذهنی فرد از خدا و تصور ذهنی فرد از خود، با هم تعامل دارند و طرح‌واره‌های شناختی، رابطه بین تصور از خود و تصور از خدا را تحت تأثیر قرار می‌دهند، همسو است. اما این یافته با پژوهش راکلی^۲ (۲۰۰۷) ناهمسو است. بنا به نظر راکلی که به بررسی رابطه تصور فرد از خدا و طرح‌واره‌های ناسازگار او پرداخت، نشان داد که رابطه معنی‌داری بین همه طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه و تصور از خدا وجود دارد. وی بیان می‌کند که هرچه فرد گرایش بیشتری به داشتن طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه داشته باشد، به همان میزان گرایش به داشتن تصور مثبت از خدا دارد، و در تبیین به‌دست آوردن این نتیجه بیان می‌کند که فرد یک مکانیزم جبرانی را شکل می‌دهد و در واقع الگوهای دلبستگی معیوب خود با والدین را از طریق شکل‌دهی یک دلبستگی ایمن با خدا جبران می‌کند.

در پژوهش رادی و همکاران (۱۳۹۳) نتایج نشان داد کسانی که فکر می‌کنند خداوند بسیار کنترل‌کننده است، پاسخ‌های عاطفی منفی در مقابل خدا دارند؛ یعنی فردی که احساس در بند بودن و مختار نبودن می‌کند و احساس می‌کند که هیچ‌چیز تحت کنترل او نیست، دیدگاه منفی نسبت به خدا شکل می‌دهد. د

1. Hill, P. C. & Hall, T. W.

2. Rackley, B.

همان‌گونه که قبلاً اشاره شد، تصور از خدا تجربه یک فرد از خداست و در واقع یک نوع فرایند ترکیب محفوظات و تنظیم انبوهی از خاطراتی است که ارتباط اولیه با خدا دارد. این رابطه می‌تواند احساس اطمینان بنیادی را به فرد بدهد، اما می‌تواند به‌عنوان منبع برانگیزنده وحشت، اضطراب، ناخرسندی یا عصبانیت نیز باشد (براما^۱ و همکاران، ۲۰۰۸)؛ یعنی اگر فرد احساس کند که از جهان منزوی است (طرح‌واره انزوای اجتماعی)، یا باید برای اجتناب از پیامدهای منفی کنترل خود را به دیگران بسپارد (طرح‌واره اطاعت) و یا به بی‌نقص‌گرایی و قوانین غیر قابل انعطاف معتقد باشد (طرح‌واره معیارهای سرسختانه). در نتیجه، احتمال اینکه تصور وی از خدا منفی باشد بیشتر می‌شود (رادی و همکاران، ۱۳۹۳).

ویگند^۲ و ویس^۳ (۲۰۰۶)، به نقل از: رادی و همکاران، (۱۳۹۳) بیان می‌کنند که تصور یک فرد از خدا به‌عنوان کنترل‌کننده یا غیرکنترل‌کننده، پاسخ‌های عاطفی در مقابل فکر کردن به خدا را تعدیل می‌کند؛ چراکه طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه تصور از خود فرد را نیز شکل می‌دهد و مشخص شده که تصور از خود می‌تواند با تصور از خدا رابطه داشته باشد. کسانی که فکر می‌کنند خداوند بسیار کنترل‌کننده است، پاسخ‌های عاطفی منفی در مقابل خدا دارند؛ یعنی می‌توان گفت فردی که احساس در بند بودن و مختار نبودن می‌کند و احساس می‌کند که هیچ‌چیز تحت کنترل او نیست، دیدگاه منفی نسبت به خدا شکل می‌دهد. اگر بر اساس نظریه یانگ طرح‌واره‌ها را صدای والدین در نظام شناختی خود در نظر بگیریم، لذا شیوه فرزندپروری ادراک‌شده فرد از والدین خود را می‌توان یکی از مبانی مهم ساخت طرح‌واره‌های ناسازگار و سپس ساخت تصویر خدا دانست. روابط اولیه فرد با والدین و رفتارهای والدینی سازنده الگوهای فکری هستند. دیک^۴ و همکاران (۱۹۹۷) بیان می‌کنند که رابطه فرد با مراقبش، چه مثبت و چه منفی، دیدگاه وی از خدا را تحت تأثیر قرار می‌دهد. آنها همچنین دریافتند که برای کودکی که خود را از والدینش دور می‌بیند، خداوند تبدیل به یک جلوی دلبستگی جانشین می‌شود و هر دو والد بر تصور کودک از خدا تأثیر می‌گذارد.

ادراک رابطه مادر / خدا بیشتر در کودکان بزرگ‌تر وجود دارد و ادراک رابطه پدر / خدا در کودکان کوچک‌تر (۵-۴ ساله) وجود دارد. اگر کودک پدر را پرورش‌دهنده بداند، خداوند را همین‌طور می‌داند. اگر کودک مادر را قدرتمند بداند، خداوند را هم به همان شیوه ادراک می‌کند (هاشمی و همکاران، ۱۳۹۶).

1. Braam, A. W.

2. Wiegand, K. E.

3. Weiss, H. M.

4 Dickie, J. R

هیل و هال (۲۰۰۲) بیان می‌کنند که تصور ذهنی فرد از خدا و تصور ذهنی فرد از خود، با هم تعامل دارند. در واقع آنها بیان می‌کنند که طرحواره‌های شناختی رابطه بین تصور از خود و تصور از خدا را تحت تأثیر قرار می‌دهند. مفهوم تصویر ذهنی از خدا ریشه در سنت روان‌تحلیل‌گری و تئوری روابط شیء دارد. فروید معتقد بود که خدا مانند پدر با هدف غایی کاهش تنش و دستیابی به لذت، درون‌فکنی می‌شود (میشل،^۱ ۲۰۰۰، به نقل از: احمدی و همکاران، ۱۳۹۸). والدین افراد در حوزه طرد و بریدگی بی‌ثبات، بد رفتار، سرد و بی‌عاطفه و طردکننده و منزوی‌اند؛ لذا اگر بر مبنای نظریه انتقال تصویر والدین به خدا بررسی کنیم، این افراد صفات مثبت را در خداوند نمی‌بینند. والدین افراد در حوزه خودگردانی و عملکرد مستقل در حمایت از فرزند خود افراط یا تفریط کرده‌اند و در اعتمادبه‌نفس فرزند خود آسیب جدی وارد کردند. برای مثال افرادی که طرحواره وابستگی دارند احتمالاً از خدا انتظار دارند همان‌گونه که والدینشان همه خواسته‌های آنها را برآورده کرده است، خداوند نیز تمام خواسته‌های او را برآورده کند (صادقی، مظاهری و حیدری، ۱۳۸۵)، اما خداوند بارها در قرآن اعلام کرده است: «و (نمی‌داند) اینکه برای آدمی جز آنچه به سعی و عمل خود انجام داده (ثواب و جزایی) نخواهد بود» (نجم: ۳۹)؛^۲ «چه بسا چیزی را خوش نداشته باشید، حال آنکه خیر شما در آن است، و یا چیزی را دوست داشته باشید، حال آنکه شر شما در آن است، و خدا می‌داند، و شما نمی‌دانید» (بقره: ۲۱۶).^۳

افرادی که طرحواره شکست دارند گاهی ضعف‌های خود را در تردگی به خدا نسبت می‌دهند (صادقی، مظاهری و حیدری، ۱۳۸۵). باین‌حال، خدا در آیات خود می‌فرماید: «هر خیری که به تو برسد از سوی خداوند است و هر شری که به تو برسد از خود توست» (نساء: ۷۹).^۴

والدین افراد با طرحواره‌های حوزه محدودیت‌های مختل آزادی به قید و شرط به فرزند خود داده‌اند و با نداشتن هیچ‌گونه مرز و قانونی ارضای فوری نیازها و خواسته‌های فرزند خود را ایجاد کرده‌اند؛ لذا این افراد هم هرگز تأخیر در اجابت خواسته‌های خود را از خداوند نمی‌پذیرند و همواره از خداوند انتظار استجاب دارند (جان‌بزرگی و دائمی، ۱۳۹۵). خداوند در قرآن با معرفی زیادی‌خواهی بنی‌اسرائیل در برابر موسی (ع) این افراد را مورد نقد قرار می‌دهند: «و [یاد کنید] هنگامی که گفتید: ای موسی! ما هرگز بر یک نوع غذا صبر نمی‌کنیم، پس از پروردگارت بخواه تا از آنچه زمین می‌رویانند از سبزی و خیار و

1. Mitchell, S. A.

۲. «وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى»

۳. «وَهُوَ كَرِهَ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»

۴. «مَا أَصَابَكُم مِّنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكُم مِّنْ سَيِّئَةٍ فَمِنَ نَفْسِكُمْ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا»

سیر و عدس و پیازش را برای ما آماده کند» (بقره: ۶۱).^۱ والدین افراد در حوزه گوش به زنگی کمال‌گرا، بی‌نقص‌گرا، سخت‌گیر و برخورد شدید با خطا و اشتباهات خو داشته‌اند. این افراد در درک و تصور از خدا احتمالاً تصویری مجازات‌گر یا غیر قابل دسترس از او دارند (صادقی، مظاهری و حیدری، ۱۳۸۵). در نهایت طرح‌واره‌های ناسازگار با ایجاد نظام شناختی منفی از تصویر خدا سبب کاهش درک مثبت فرد از خدا می‌شود. طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه با تعهد مذهبی با نقش واسطه‌ای تصویر ذهنی از خدا اثر غیرمستقیم دارد. اثر غیرمستقیم بین متغیرهای طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه بر تعهد مذهبی از طریق متغیر میانجی تصویر ذهنی از خدا، از لحاظ آماری معنادار است. این مسیر نشان می‌دهد که طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه به‌طور غیرمستقیم و از طریق تأثیر بر تصویر ذهنی فرد از خدا، بر تعهد دینی اثر می‌گذارند؛ لذا نقش میانجی تصویر ذهنی از خدا در ارتباط این دو متغیر تأیید می‌شود. همچنین تصویر ذهنی از خدا در ارتباط بین طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه با تعهد دینی میانجیگری کامل دارد. این نتایج با نظریات یانگ (۲۰۰۳) در مورد نقش طرح‌واره‌های ناسازگار در شکل‌گیری نگرش‌های شناختی و هیجانی همسو است. همچنین با مطالعات رایتو (۱۹۷۹) و لارنس (۱۹۹۷) که تصویر خدا را به‌عنوان یک عنصر کلیدی در رفتارهای دینی مورد تأکید قرار داده‌اند، مطابقت دارد. یافته‌های این پژوهش تأیید می‌کند که طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه از طریق شکل‌دهی تصویر خدا، تأثیر معناداری بر تعهد دینی دارند. اصلاح این طرح‌واره‌ها و ایجاد تصویر مثبت از خدا می‌تواند نقش کلیدی در تقویت تعهد دینی افراد ایفا کند. طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه به‌عنوان ساختارهای شناختی و هیجانی عمیق، نگرش افراد را نسبت به خود و دیگران شکل می‌هند. این طرح‌واره‌ها، به‌ویژه در حوزه‌هایی مانند طرد، بی‌اعتمادی یا نقص، بر نحوه برداشت افراد از خداوند تأثیر می‌گذارند (هراتیان و همکاران، ۱۳۹۶). افراد با طرح‌واره‌های ناسازگار ممکن است خداوند را به شکلی منفی و دور از دسترس تصور کنند؛ زیرا این طرح‌واره‌ها ریشه در تجربه‌های ناکام‌کننده اولیه دارند که در آن نیازهای هیجانی اساسی فرد برآورده نشده است (رادی، حسینی ثابت و برجلی، ۱۳۹۳). از آنجاکه طرح‌واره‌ها یک مفهوم‌شناختی هستند، احتمال دارد با اثرگذاری شناختی و کمک در کنار سایر مؤلفه‌ها و متغیرهای تربیتی، شناختی و محیطی با ایجاد یک تصویر ذهنی از خداوند که مخصوص هر فرد است، بر معنویت و دین‌داری افراد اثر بگذارند (نظری و همکاران، ۱۴۰۲). در واقع تصویر ذهنی می‌تواند به‌عنوان یک متغیر میانجی عمل کند، باز

۱. «وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِئُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسُهَا وَبَصِلَهَا قَالَ أَوْتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَّا سَأَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذَلِكُمْ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَلِكُمْ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ»

طرح‌واره‌ها اثر بگیرد و بر تعهد دینی اثر بگذارد. بسیاری از پژوهشگران معتقدند که دین مانند یک سازه چندبعدی، می‌تواند کارکردی عمیق به‌اندازهٔ باورهای هسته‌ای داشته باشد و حتی آنها را تحت تأثیر قرار دهد (همتی و جان‌بزرگی، ۱۳۹۸).

تصور یک فرد از خدا به‌عنوان کنترل‌کننده یا غیرکنترل‌کننده، پاسخ‌های عاطفی در مقابل فکر کردن به خدا را تعدیل می‌کند؛ چراکه طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه تصور از خود فرد را نیز شکل می‌دهد و مشخص شده که تصور از خود می‌تواند با تصور از خدا رابطه داشته باشد (همتی و جان‌بزرگی، ۱۳۹۸).

همان‌گونه که در بررسی دو فرضیهٔ قبلی پژوهش اشاره شد، بر اساس دیدگاه نظریه‌پردازان طرح‌واره، طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه بر اساس تجارب اولیهٔ زندگی، الگوهای عمیق و فراگیری هستند که از مجموع تجارب منفی در کنار هم مخل زندگی سالم‌اند و در زندگی به دنبال تحمیل خود به تجارب زندگی هستند و برای بقای خود می‌جنگند. طرح‌واره‌ها بر اساس نظام هماهنگی شناختی فرد را به سمت وقایعی می‌کشانند که با طرح‌واره‌ها همخوانی دارند. یکی از مهم‌ترین اصول شناختی هر فرد درک و تصویر او از خداوند در نظام شناختی خود است که بر اساس نظر یانگ (۱۹۹۹) اعتقادات از فرض‌های زیربنایی نشئت می‌گیرند؛ بنابراین تصویر ذهنی خدا که سازه‌ای ذهنی و عاطفی است نیز، می‌تواند تحت تأثیر طرح‌وارهٔ ناسازگار قرار بگیرد (یانگ، کلوسکو و ویشار، ۲۰۰۳). هم طرح‌واره‌های ناسازگار و هم تصویر خدا هر دو از تجارب فرد در شیوهٔ تعامل اولیه والدینش در تجارب ابتدایی زندگی ریشه می‌گیرند. بر اساس نتایج این پژوهش طرح‌وارهٔ ناسازگار اولیه با تصویر مثبت خداوند بر اساس صفات مثبت او رابطهٔ منفی دارند و سبب می‌شوند فرد نگاه مثبتی به خدا نداشته باشد و همین نگاه منفی می‌تواند منجر به کاهش دین‌داری و تعهد دینی فرد به‌عنوان راه و مسیری که خداوند برای رشد و زندگی او انتخاب کرده شود. دین‌داری همانند یک سازهٔ چندبعدی می‌تواند باورهای کلی و هسته‌ای را متأثر کند (پارک، ۲۰۱۲).

در مجموع یافته‌های پژوهش حاضر مهر تأییدی بر نقش عوامل شناختی بر دین‌داری فرد است. در آموزش مفاهیم اخلاقی و دینی در مدارس، مساجد و رسانه‌ها از ایجاد تصویر منفی و مجازات‌گر نسبت به خداوند خودداری شود و پروردگار و امامان سراسر رحمت، ابتدا بر بُعد صفات حسنه به مخاطب معرفی شوند. بنا بر فرمایش امام رضا^ع به خداوند خوش‌گمان باش؛ زیرا خدای عزوجل می‌فرماید: «من نزد گمان بنده مؤمن خویش هستم، اگر به من خوش‌گمان باشد، به‌خوبی با او رفتار می‌کنم و اگر به من بدگمان باشد، به بدی با او رفتار می‌کنم» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۵۴).

از مهم‌ترین محدودیت‌های پژوهش می‌توان به این موارد اشاره کرد: استفاده از ابزارهای خودگزارش‌دهی پرسش‌نامه برای جمع‌آوری داده‌ها، پرسش‌نامه اغلب نمی‌تواند جنبه‌هایی از اطلاعات را که روش‌هایی چون مصاحبه و مشاهده به‌دست می‌دهند، نشان دهد؛ همچنین امکان دارد افراد نمونه با

دقت به آن پاسخ نداده باشند یا مفهوم سؤال را به‌درستی درک نکرده باشند، با توجه به ماهیت پژوهش امکان اثرگذاری تعصبات دینی در پاسخگویی به سؤالات دور از انتظار نیست، بررسی مفاهیم دینی و اعتقادی بسیار عمیق و مفهومی است؛ همچنین امکان دارد افراد علی‌رغم ناشناس بودن در پاسخ به سؤالات مفاهیم واقعی خود را اعلام نکرده باشند؛ اثرگذاری جنسیت در نتایج، با توجه به اینکه نتایج این پژوهش از نمونه‌ای با جمعیت ۶۸ درصدی بانوان حاصل شده است، احتمالاً ویژگی‌های جنسیتی در معنویت و مبانی روان‌شناختی اثرگذار بوده است و برای تعمیم نتایج باید با احتیاط عمل کرد. منحصر بودن نمونه حاضر به دانشجویان ساکن تهران و میانگین سنی جوانی از دیگر محدودیت‌های این پژوهش است. باید توجه داشت همواره فرهنگ هر منطقه با منطقه‌های دیگر متفاوت است، البته باید به ویژگی‌های زیست اجتماعی و فرهنگی شهر تهران به‌عنوان پایتخت توجه داشت. همچنین نگاه انسان و جهان‌بینی او در هر دوره سنی تغییر می‌کند و دارای ابعاد متفاوت است، پس برای سایر دوره‌های سنی از جمله نوجوانی و سالمندی باید دقت و توجه ویژه‌ای صورت گیرد که نتایج حاصله را باید با احتیاط به گروه‌های مختلف و شهرها و فرهنگ‌های دیگر تعمیم داده شود. در پایان امید است نتایج حاصل از این پژوهشی گامی در راستای غنی کردن پیشینه پژوهش و ارائه مفاهیم استخراج‌شده به روش علمی برای روان‌شناسان، مشاوران، پژوهشگران، اساتید دانشگاه، دانشجویان و مبلغین دینی و همچنین سیاست‌گذاران فرهنگی مدیران اجرایی در امر تعلیم و تربیت با هدف افزایش دین‌داری در جامعه و همچنین پنجره‌ای برای تدوین پروتکل‌های درمانی منطبق با فرهنگ ایرانی و اسلامی باشد تا منجر به رشد و سعادت جامعه گردد.

منابع

قرآن کریم.

- آذربایجانی، مسعود و موسوی اصل، سیدمهدی (۱۳۹۳). *درآمدی بر روان‌شناسی دین*. تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- آهی، قاسم؛ محمدی‌فر، محمدعلی و بشارت، محمدعلی (۱۳۸۶). پایایی و اعتبار فرم کوتاه پرسش‌نامه طرح‌واره‌های یانگ. *روان‌شناسی و علوم تربیتی*، ۳۷(۳)، ۲۰-۵.
- احمدی، محمدرضا (۱۳۹۸). پیش‌بینی دین‌داری زنان متأهل بر اساس نمرات طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه و باورهای غیرمنطقی. *پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده*، ۷(۱۴)، ۲۶-۹.
- اصمی، مریم؛ آینه‌چی، عباس و خوش‌صورت موفق، اعظم (۱۴۰۳). مقایسه سبک زندگی اسلامی در افراد با و بدون اختلال ملال جنسیتی. *پژوهش‌نامه سبک زندگی*، ۹(۲)، ۱۰۲-۸۹.
- امیدی، احد؛ رفیعی‌هتر، حمید و سقایی‌ریا، محمدناصر (۱۳۹۹). ساخت و اعتباریابی پرسش‌نامه تصور از خدا بر اساس اسمای الهی در آیات و روایات. *روان‌شناسی و دین*، ۱۵(۵۷-۱)، ۴۰-۲۱.
- انصاری، محمدعلی (۱۳۹۹). *تفسیر مشکات*. تهران: بیان هدایت نور.
- پهلوان شریف، سعید و شریف‌نیا، حمید (۱۴۰۰). *تحلیل عامل و مدل‌سازی معادلات ساختاری*. تهران: جامعه‌نگر.

جان‌بزرگی، مسعود و دائمی، فاطمه (۱۳۹۵). تأثیر روان‌بندهای ناسازگار نخستین بر تحول روانی - معنوی: یک متغیر تعدیل‌گر در روان‌درمانگری. *مطالعات اسلام و روان‌شناسی*، ۱۰(۱۸)، ۲۶-۷.

حاجی کاظم تهرانی، مریم؛ اسماعیلی، معصومه و فتحی آشتیانی، علی (۱۳۹۳). رابطه شیوه‌های فرزندپروری ادراک‌شده با طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه و جهت‌گیری مذهبی. *روان‌شناسی و دین*، ۷(۳)، ۱۰۸-۹۳.

خاکساری، زهرا و خسروی، زهره (۱۳۹۱). خدا و تصور مثبت و منفی از او و رابطه آن با عزت‌نفس و سلامت روانی دانش‌آموزان. *روان‌شناسی و دین*، ۵(۲)، ۹۸-۸۵.

رادی، مریم؛ حسینی ثابت، فریده و برجعلی، احمد (۱۳۹۳). بررسی رابطه طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه و تصور از خدا در دانشجویان دانشگاه شیراز. *مطالعات روان‌شناسی بالینی*، ۵(۱۵)، ۴۳-۶۰.

رضایی، فرحناز و امیری، حسن (۱۴۰۲). رابطه تصور از خدا و تعالی معنوی با امنیت روانی در جانبازان شهر کرمانشاه. *راهبردهای نو در روان‌شناسی و علوم تربیتی*، ۶(۱۸)، ۳۰۰-۳۱۰.

زارعی، حیدرعلی (۱۳۹۷). *راهنمای آمار استنباطی در روان‌شناسی به زبان ساده*. تهران: ارجمند.

سرمد، زهره؛ حجازی، الهه و بازرگان، عباس (۱۳۹۰). روش تحقیق در علوم رفتاری. تهران: آگاه.

شهبازی‌منش، مهدیه (۱۳۹۴). بررسی رابطه تعهد مذهبی، ارزش‌های شغلی و جو مدرسه با اهمال‌کاری معلمان ابتدایی شهر یزد. *دانشگاه یزد*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی تربیتی. دانشکده علوم انسانی.

صادقی، منصوره السادات؛ مظاهری، محمدعلی و حیدری، محمود (۱۳۸۵). میزان مذهبی بودن والدین، منابع متفاوت شناخت دینی و تصور از خدا. *خانواده‌پژوهی*، ۲(۲)، ۴۷-۶۰.

صفایی حائری، علی (۱۳۹۹). *آیه‌های سبز: داستان‌ها و نکات تربیتی*. قم: لیل‌القدر.

طریحی، فخرالدین بن محمدعلی (۱۳۶۲). *مجمع البحرین*. تهران: مرتضوی.

عقیلی، سیدمجتبی و خدایی، سایه (۱۳۹۷). نقش هوش معنوی و طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه در نگرش‌های دینی دانش‌آموزان دختر دارای خانواده‌های عادی و طلاق شهر گرگان. *پژوهش‌نامه روان‌شناسی اسلامی*، ۴(۹)، ۹۵-۸۳.

غباری بناب، باقر؛ حدادی کوهسار، علی‌اکبر؛ رشیدی احمدآبادی، ابوالفضل و جوادی آسایش، سحرانه (۱۳۹۱). رابطه کیفیت دلبستگی به خدا و تصور فرد از خدا با سلامت روانی در والدین کودکان استثنایی. *کودکان استثنایی*، ۱۲(۳)، ۱۴-۵.

کری، جلال (۲۰۱۳). *نظریه و کاربست مشاوره و روان‌درمانی*. ترجمه یحیی سیدمحمدی. تهران: ارسباران.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ ق). *الکافی*. تهران: دار الکتب الإسلامية.

مکارم شیرازی، ناصر؛ مکارم، مسعود و حامدی، محمدرضا (۱۳۹۶). *اسلام در یک نگاه*. قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی مکارم شیرازی.

هاشمی، سdale؛ درتاج، فریبرز؛ سعدی‌پور، اسماعیل و اسدزاده، حسن (۱۳۹۶). الگوی ساختاری احساسات شرم و گناه بر اساس شیوه‌های فرزندپروری والدین: نقش واسطه‌ای سبک‌های دلبستگی. *روان‌شناسی کاربردی*، ۱۱(۱)، ۴۷۵-۴۹۳.

هراتیان، عباسعلی؛ جان‌بزرگی، مسعود؛ آگاه هریس، مژگان و ساری مطلق، نیره (۱۳۹۶). مقایسه روان‌بندهای ناسازگار اولیه، باورهای غیرمنطقی، تعارض زناشویی و پابندی مذهبی زنان و مردان متأهل. *پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده*، ۱۵(۱)، ۸۹-۱۰۶.

هراتیان، عباسعلی؛ جان‌بزرگی، مسعود؛ آگاه هریس، مژگان؛ موتابی، فرشته و صفورائی پاریزی، محمدمهدی (۱۳۹۹). رابطه روان‌بندهای ناسازگار اولیه و باورهای غیرمنطقی با تعارض زناشویی، نقش تعدیل‌کننده دین‌داری. *زنان و خانواده*، ۱۵(۵۱)، ۹۱-۱۱۵.

همتی، مجید و جان‌بزرگی، مسعود (۱۳۹۸). باورهای بدیل معارض با روان‌بندهای منفی در سبک فرزندپروری اسلامی. *روان‌شناسی و دین*، ۱۲(۲)، ۲۲-۷.

نظری، محمد؛ غباری بناب، باقر؛ بحرینیان، سیدعبدالمجید و حاجی علیزاده، کبری (۱۴۰۲). تدوین برنامه مداخله‌ای مبتنی بر دلبستگی به خدا و بررسی اثربخشی آن بر طرح‌واره‌های ناکارآمد معنوی و بهزیستی معنوی. *مطالعات روان‌شناختی نوجوان و جوان*. ۱۳۹-۱۵۰، ۴(۷)، ۱۳۹-۱۵۰. <https://civilica.com/doc/1771132>

- یانگ، جفری؛ کلوسکو، ژانت و ویشار، مارجوری (۲۰۰۳). طرح‌واره درمانی؛ راهنمای کاربردی برای متخصصان بالینی. ترجمه حسن حمیدپور و زهرا اندوز. تهران: ارجمند.
- یوسفی، معصومه؛ چراغی، مونا و پناغی، لیلی (۱۳۹۹). پیش‌بینی اصلاح مدل سه‌گانه خانواده با استفاده از طرح‌واره‌های ناسازگار اولیه همسران. *روان‌شناسی خانواده*، ۷(۱)، ۳۸-۱۹. doi: 10.52547/ijfp.7.1.19.
- Braam, A. W., Mooi, B., Schaap jonker, J., Van Tilburg, W. D. J. (2008). God image and Five-Factor model personality characteristics in later life: A study among inhabitants of sassenheim in the Netherlands mental health. *religion & culture*, 11(6), 547-559.
- Braam, A. W., Hanneke Schaap-Jonker, B., Bianca Mooi, C., Dineke de Ritter, D., Aartjan, T.F., Beekman, A., Dorly, J. H. Deeg (2008). God image and mood in old age: Results from a community based pilot study in the Netherlands. *Health, Religion & Culture*, 11(2), 221-237.
- Castille, K., Prout, M., Marczyk, G., Shmidheiser, M., Yoder, S. & Howlett, B. (2007). The early mal-adaptive schemas of self-mutilators: implications for therapy. *Journal of Cognitive Psychotherapy: An International Quarterly*, 21(1), 58-71.
- Daaleman, T.P., and VandeCreek, L. (2000). Placing religion and spirituality in end-of-life care. *Journal of the American Medical Association*, 284, 2514-2517.
- Dickie, J. R., Eshleman, A. K., Merasco, D. M., Shepard, A., Vander, M., and Johnson, M. (1997). Parent-child relationships and childrens images of God. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 36, 25- 3
- Haseley, J. L. (2006). Marital Satisfaction among Newly Married Couples: Association with Religiosity and Romantic Attachment Style. Dissertation Prepared for the Degree of doctot of philosophy. University of north Texas.
- Hill, P. C., & Hall, T. W. (2009). Relational schemas in processing one's image of God and self. *Journal of Psychology & Christianity*, 21(4), 365-373.
- Lawrence, R. T. (1997). Measuring the image of god: The god imdge inventory and the god image scales. *The Journal of Psychology and Theology*, 25, 214-226.
- Lee, C. E. & Early, A. (2000). Religiosity and family values: correlates of God image in a protestant sample. *Journal of Psychology and theology*, 28(3), 229-239.
- McIntosh, D. N. (2015). Religion-as-Schema, With Implications for the Relation Between Religion and Coping. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 5(1), 1-16.
- McNulty, K. & others (2004). perceived uncertainty, spiritual well-Being, and psychosocial Adaptation in Individuals with Multiple Sclerosis. *Rehabilitation psychology*, 49(2), 91-9.
- Park, C. L. (2012). *Religious and Spiritual Aspects of Meaning in the Context of Work Life*. Ads in "Psychology of Religion and Workplace Spirituality", Hill, P. C.; Dik, K. D. and Dik, B. J.; IAP publisher.
- Rackley, B. (2007). *God image and early maladaptive schemas: A correlational study*. Doctoral Dissertation. Regent University. Retrieved from ProQuest Dissertations and Theses.
- Rayner, J. S. (2008). *The relationship between patterns of relating and early maladaptive schemas*. Doctoral Dissertation, University of Mississippi. Retrieved from ProQuest Dissertations and Theses.
- Young, J. E. (1990). Cognitive therapy for personality disorders: A schema focused approach. Sarasota, F. L: Professional Resource Press
- Verhagen, P., Van, P. H. M., López-Ibor, J. J., Cox, J. and Moussaoui, D. (2010). *Religion and Psychiatry: Beyond Boundaries*. Wiley press.
- Silton, Nava R.; Flannelly, Kevin J.; Galek, Kathleen & Ellison, Christopher G. (2014). Beliefs About God and Mental Health Among American Adults. *Journal of Religion and Health*, 53(5), 1285-1296.

- Straub, J. D. (2009). *God attachment, romantic attachment and relationship satisfaction in a sample of evangelical college students* [Unpublished doctoral dissertation]. Liberty University.
- Wells, N. D. (2007). *The effects of early maladaptive schemas and religiosity on adjustment and mood among African American college students*. Doctoral Dissertation. Fordham University. New York City.
- Worthington, J. r, E. L., Wade, N. G., Hight, T. L., Ripley, J. S., McCullough, M. E., Berry, J. W. & O'Connor, L. (2003). *The Religious Commitment Inventory--10: Development, refinement, and validation of a brief scale for research and counseling*. *Journal of counseling psychology*, 50(1), 84.

